

*Роман Петрович Луцький,
директор Науково-дослідного інституту
імені Академіка Івана Луцького
Університету Короля Данила,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-9558-3699*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ТА СВІТОГЛЯДУ

Постановка проблеми. Проблема забезпечення національної безпеки є сьогодні центральною серед стратегічно важливих для розвитку країни. У ній фокусується вся складність процесу перетворень в Україні, будучи і умовою, і метою реформування держави. Умовою тому, що глибокі перетворення потребують зосередження всіх сил і засобів на вирішенні творчих завдань. Їх відволікання на нейтралізацію або парирування загроз суттєво ускладнює, а деколи робить неможливим успішне просування обраним шляхом. Забезпечення національної безпеки певною мірою є метою реформування, зміст якого має бути підпорядкований зміцненню суверенітету, територіальної цілісності країни, створенню внутрішніх і зовнішніх умов, що гарантують стабільність і сталий поступальний розвиток особистості, суспільства і держави.

Саме ці положення визначають актуальність цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень. Слід зазначити, що у світовій і вітчизняній науці останнім часом починає поширюватися широкий погляд на національну безпеку, яка не зводиться виключно до воєнних, політичних, економічних, енергетичних аспектів. Пріоритетного значення в системі безпеки (національної та колективної) набувають її гуманітарні та етнонаціональні аспекти та значення і роль людини як суб'єкта національної безпеки. Такий підхід використовує ряд дослідників з питань національної безпеки, зокрема В. Горбулін, С. Здіорук, О. Литвиненко, А. Качинський, Г. Новицький, С. Кісельов, В. Ліпкан, М. Розумний, Б. Парахонський, С. Пірожков, О. Скрипнюк, Г. Ситник, М. Ожеван, Н. Оніщенко, Ю. Опалько, Н. Пархоменко, Ю. Шемшущенко, які сприяють осмисленню поточних процесів у теорії держави і права та мають важливе значення для подальшого їх дослідження.

Виходячи уже з тих фундаментальних основ, які вони заклали, вважаю за доцільне проводити власні дослідження визначеної проблематики.

Мета статті – визначити концептуальні засади трансформації законодавства та світогляду громадянського суспільства на політику національної безпеки в період боротьби за збереження української незалежності.

Основні результати дослідження. Політика національної безпеки – діяльність органів державної влади та державного управління, суспільних і інших організацій і об'єднань спрямована на організацію оптимального управління загрозами та небезпеками з метою виявлення загроз і небезпек національним інтересам, визначення стратегічних завдань щодо забезпечення національної безпеки, удосконалення системи забезпечення національної безпеки, її сил та засобів, створення мобілізаційних ресурсів і визначення порядку їх розгортання [2].

Без чіткого усвідомлення того, що являє собою соціальна природа поняття «безпека», які її джерела, рушійні сили, цілі, неможлива подальша діяльність із її забезпечення. Не випадково з найдавніших часів кращі уми людства б'ються над вирішенням завдань для стабільного суспільства, про природу загроз безпеці та шляхи їх подолання.

Прагнення до безпеки стало однією зі спонукальних причин об'єднання давніх людей у суспільство. Інтенсивність і масштаби цієї потреби постійно зростали: безпека, від зародження ци-

вілізації, виступала найголовнішою метою діяльності окремих індивідуумів, а в подальшому – всього суспільства і держави. Так, необхідність особистої і майнової безпеки викликає до життя державу, в цій необхідності держава знаходить найголовніше роз'яснення свого існування, вона ж вказує державі основну його мету і призначення.

Це ж стверджував і Сократ ще за 400 років до н. е., говорячи про необхідність захисту держави як про одну зі спонукальних причин його створення, оскільки без забезпечення безпеки будь-яка людська діяльність виявляється безцільною [3]. Тому вивчення проблем національної безпеки порівняно з іншими напрямками пізнання більшою мірою відповідає і сприяє розумінню суспільства як єдиного, нерозривного цілісного організму. Саме ця обставина, з одного боку, пояснює величезну складність пізнання проблем забезпечення безпеки і слабку розробленість багатьох її теоретичних і практичних аспектів, а з другого – породжує такий значний інтерес до проблем безпеки ледве не всіх галузей науки, передусім суспільних.

У наших же теорії і практиці проблема розвитку людини і суспільства, на жаль, розглядається у відриві від проблем безпеки. У результаті досі розвиток і безпеку представляють у вигляді незалежних, паралельних, непересічних напрямів людської діяльності.

Іншою важливою особливістю в розумінні відносин між розвитком і безпекою є ненавмисне, а частіше продумане і цілеспрямоване змішування або підміна цих понять. Об'єктивна основа для цього є: багато завдань, що стоять перед нашою країною у сферах суспільного розвитку і забезпечення безпеки, часто близькі й схожі.

Політика національної безпеки спрямована на подолання відповідних загроз. Загрозами безпеки України слід вважати реальні чи потенційні чинники та явища, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів у гуманітарній сфері і створюють небезпеку для суверенітету нації та свободи громадянина, а також для цілісності, стабільності й прогресивного розвитку Української держави як рівноправного члена світової спільноти.

Варто виділити такі джерела загроз.

Зовнішні: діяльність іноземних національних і транснаціональних структур державної і недержавної форми власності, спрямована проти реалізації національних інтересів України або послаблення можливостей щодо їх реалізації; прагнення ряду країн до домінування та ущемлення національних інтересів України в світовому просторі, витиснення її із зовнішнього та внутрішнього ринку безпеки; загострення міжнародної конкуренції за володіння найсучаснішими технологіями і системами забезпечення безпеки; космічних, повітряних, морських і наземних технічних та інших засобів (видів) розвідки іноземних держав; діяльність країн світу, спрямовану на послаблення інтелектуального потенціалу України шляхом сприяння «відтоку мізків»; посилення потужних негативних інформаційних впливів, що несуть загрозу зовнішньо- та внутрішньополітичній стабільності держави, фізичному та моральному здоров'ю громадян України; збільшення технологічного відриву розвинених країн світу і наروцтвання їх можливостей щодо протидії створенню конкурентоспроможних українських засобів і систем безпеки; поширення низькопробної комерційної культурної продукції, що пропагує культ насилля і розпусти.

Внутрішні: відсутність національної ідеї, яка повинна забезпечувати консолідуючі та інтегруючі функції; культурно-історичні відмінності розвитку різних регіонів країни, аксіологічно-світоглядне розшарування українського народу; критичний стан розвитку вітчизняних культурних індустрій; нерозробленість ефективної етнонаціональної політики; надмірна політизація гуманітарної сфери (зокрема питань мови, історії, релігії); недостатній рівень підтримки української мови як державної; еміграція вчених, фахівців, кваліфікованої робочої сили; нерозвиненість вітчизняного ринку високотехнологічної продукції та відсутністю його ефективного захисту від іноземної технічної і технологічної експансії; недостатній рівень розвитку інноваційних процесів у освітній, культурній, науково-технологічній та інформаційно-комунікаційних галузях; недостатня розробленість нормативно-правової бази, яка регулює суспільні відносини у сфері забезпечення національної безпеки в гуманітарній сфері, а також недостатня практика правозастосування; недостатня розвиненість недержавної складової системи забезпечення національної безпеки; зниження ефективності системи освіти і виховання, недостатня кількість кваліфікованих кадрів у галузі забезпечення національної безпеки; поширення деструктивних сект тоталітарного спрямування; недостатній рівень розвитку соціального капіталу.

Що ж до трансформації законодавства в сфері національної безпеки, то в старій редакції законодавства акцентувалася увага на таких сутнісних складових: національна безпека це – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам [6]. Такого ж сутнісного підходу до визначення національної безпеки (проте акцентуючи увагу на різних аспектах) дотримувалися і деякі вітчизняні науковці.

Зокрема, Х. Приходько, розглядаючи поняття політичної безпеки, розгорнуто виділяє її сутнісне, змістове та формальне наповнення. На її переконання: «За своєю суттю політична безпека – це стабільний стан політичної системи суспільства і найбільш сприятливий режим взаємодії її суб'єктів, формалізований у політичних відносинах, які охороняються, регулюються й гарантуються Конституцією й законами України».

За змістом – це сукупність факторів (умов), необхідних для функціонування й реалізації політичних основ конституційного ладу України, політичних прав і свобод людини і громадянина, а також демократичного політичного режиму в країні.

За формою політична безпека – це система конституційних політичних відносин, у рамках яких стає можливим і реальним здійснення демократичної влади і конституційної правосуб'єктності учасників цих відносин» [4].

Натомість чинне українське законодавство визначає національну безпеку як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз [5].

Ці положення розкриваються нашими сучасниками та рекомендаціями Фонду національної та міжнародної безпеки при ЮНЕСКО, де національна безпека визначається як «система державних і громадських гарантій, що забезпечують стабільний розвиток нації, захист базових цінностей та інтересів, джерел духовного і матеріального добробуту від внутрішніх і зовнішніх загроз» [1]. Таке визначення є відмінним підходом від попередніх його варіантів.

Не загострюючи уваги на деяких недоліках окремих визначень, зауважимо, що одна їх частина означає національну безпеку як стан захищеності відносин, інтересів тощо, а друга – як систему заходів щодо досягнення такої захищеності. Спробою поєднати обидва названих підходи є визначення національної безпеки, дане В. Українчуком. Він розуміє під нею «такий специфічний вид суспільних відносин, які складаються між людьми і їх колективами у процесі цілеспрямованої діяльності, результатом якої є досягнення стану оптимального функціонування і розвитку громадянського суспільства, правової держави та їх структурних компонентів» [8, с. 14]. У цьому визначенні термін «стан оптимального функціонування» тотожний терміну «стан захищеності», що використовувався в наведених вище визначеннях, а термін «цілеспрямована діяльність» рівнозначний «системі гарантій, факторів і заходів». Це визначення вдале не тільки тому, що об'єднує сутнісний і формальний підходи. Широко використовуваний термін «стан захищеності» не повною мірою розкриває сутність явища національної безпеки, оскільки «захищеність» – поняття відносне, мінливе й умовне. З іншого боку, сама безпека також відносна – абсолютна лише небезпека. Тому створення гарантій щодо забезпечення стану захищеності виправдовує підхід, за якого система таких гарантій стає центральним елементом визначення.

І все ж гарантії, фактори, заходи тощо – це механізми забезпечення стану захищеності або стану оптимального функціонування певних інститутів. А тому вони є вторинними стосовно забезпечуваних ними станів. Саме стан суспільних відносин, який зумовлює оптимальне функціонування державних і громадських інститутів, реалізацію та захист прав і свобод особистості, характеризується здатністю відобразити внутрішні та зовнішні загрози, що найбільшою мірою відображає суть явища національної безпеки.

Всі ці фактори враховані у визначенні, даному українським ученим В. Селівановим, який вважав, що національна безпека насамперед відображає оцінку якісного стану суспільних відносин. На його думку, це «такий стан суспільних відносин, який за своїми якісними і кількісними параметрами характеризується здатністю протистояти можливим внутрішнім і зовнішнім загрозам і їх джерелам, що складають небезпеку для життєво важливих національних інтересів» [7, с. 14].

Правове регулювання національної безпеки здійснюється Конституцією України та іншими актами конституційного законодавства. Отже, вона є повноцінним інститутом конституційного права і підлягає вивченню в рамках предмета конституційно-правової науки. Загальні підходи до вивчення національної безпеки можуть і мають бути застосовні при характеристиці сутності категорії конституційної безпеки.

Отже, при визначенні національної безпеки виділяють два підходи: по суті – через поняття «стан захищеності» і «за формою» – як до системи нормативних, організаційних, інституціональних гарантій (заходів), що забезпечують стабільний розвиток конституціоналізму, захист конституційного ладу. Поєднуючи ці два підходи, можна визначити національну безпеку в найзагальнішому вигляді як стан захищеності конституційного ладу й систему нормативних, організаційних, інституціональних гарантій (заходів), що забезпечують його захист.

Висновки. Підсумовуючи, з упевненістю можна стверджувати, що представлені категоріальні визначення національної, правової та конституційної безпеки, недоліки і переваги цих визначень, можна дати розгорнуте тлумачення змісту цього поняття: національна безпека – це стан конституційних правовідносин, що складаються у процесі цілеспрямованої діяльності, результатом якої є досягнення такого стану функціонування громадянського суспільства, правової держави та їх структурних компонентів, який характеризується здатністю протистояти загрозам, що становлять небезпеку для конституційного ладу.

Список використаних джерел

1. Бисага Ю. М., Дешко Л. М., Нечипорук Г. Ю. Міжнародна безпека, національна безпека, конституційна безпека: теоретико-правові підходи. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2020. № 4. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/46471/1/43.pdf>
2. Ліпкан В. А. Національна безпека України. URL: http://libfree.com/144777971_politologiyaponyattya_geopolitichnoyi_bezpeki
3. Нейлз Дебра, У Едвард Нурі Залта. Socrates [Сократ]. *Стенфордська філософська енциклопедія*. 2020. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/socrates/>.
4. Приходько Х. В. Політична безпека України: конституційно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/9.pdf
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T182469?an=386>
6. Про основи національної безпеки: Закон України від 15 грудня 2005 року № 3200-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 29. С. 1433.
7. Селіванов В. Національна безпека України та її забезпечення (концептуальний підхід). *Право України*. 1992. № 7. Ст. 14–15.
8. Українчук В. М. Забезпечення національної безпеки в умовах формування в Україні громадянського суспільства. Харків: Ун-т внутр. справ. 2019. 358 с.

References

1. Bysaha Yu. M., Deshko L. M., Nechiporuk H. Iu. Mizhnarodna bezpeka, natsionalna bezpeka, konstytutsiina bezpeka: teoretyko-pravovi pidkhody. *Elektronne naukove vydannia «Porivnialno-analitychne pravo»*. 2020. № 4. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/46471/1/43.pdf>
2. Lipkan V. A. Natsionalna bezpeka Ukrainy. URL: http://libfree.com/144777971_politologiyaponyattya_geopolitichnoyi_bezpeki
3. Neilz Debra, U Edvard Nuri Zalta. Socrates [Sokrat]. *Stenfordska filsofska entsyklopediia*. 2020. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/socrates/>.
4. Prykhodko Kh. V. Politychna bezpeka Ukrainy: konstytutsiino-pravovi aspekt. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2015. № 1. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/9.pdf
5. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T182469?an=386>
6. Pro osnovy natsionalnoi bezpeky: Zakon Ukrainy vid 15 hrudnia 2005 roku № 3200-IV. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2003. № 29. S. 1433.
7. Selivanov V. Natsionalna bezpeka Ukrainy ta yii zabezpechennia (kontseptualnyi pidkhid). *Pravo Ukrainy*. 1992. № 7. St. 14–15.
8. Ukrainchuk V. M. Zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh formuvannia v Ukraini hromadianskoho suspilstva. Kharkiv: Un-t vnutr. sprav. 2019. 358 s.

Луцький Р. П. Методологічні засади національної безпеки України: трансформація законодавства та світогляду

У статті робиться акцент на особливостях визначення концептуальних засад трансформації законодавства та світогляду громадянського суспільства на політику національної безпеки в період боротьби за збереження української незалежності. Оскільки проблема забезпечення національної безпеки є сьогодні центральною зі стратегічно важливих для розвитку країни. У ній фокусується вся складність процесу перетворень в Україні, будучи і умовою, і метою реформування держави. Умовою тому, що глибокі перетворення потребують зосередження всіх сил і засобів на вирішенні творчих завдань. Їх відволікання на нейтралізацію або парирування загроз суттєво ускладнює, а деколи робить неможливим успішне просування обраним шляхом. Забезпечення національної безпеки певною мірою є метою реформування, зміст якого має бути підпорядкований зміцненню суверенітету, територіальній цілісності країни, створенню внутрішніх і зовнішніх умов, що гарантують стабільність і сталий поступальний розвиток особистості, суспільства і держави.

Ключові слова: національна безпека, трансформація законодавства, трансформація свідомості, методологічні засади безпеки, загрози національній безпеці, виклики національній безпеці, право, суспільство, держава.

Lutsky R. P. Methodological principles of national security of Ukraine: transformation of legislation and worldview

The article emphasizes the peculiarities of defining the conceptual foundations of the transformation of legislation and the worldview of civil society into national security policy during the struggle for the preservation of Ukrainian independence. Since the problem of ensuring national security is one of the most strategically important for the country's development today. It focuses on the entire complexity of the transformation process in Ukraine, being both a condition and a goal of state reform. The condition is that deep transformations require the concentration of all forces and means on solving creative tasks. The condition is that deep transformations require the concentration of all forces and means on solving creative tasks. Their distraction to neutralize or parry threats significantly complicates, and sometimes makes impossible, successful progress along the chosen path. Ensuring national security to a certain extent is the goal of reform, the content of which should be subordinated to strengthening the sovereignty, territorial integrity of the country, creating internal and external conditions that guarantee stability and steady progressive development of the individual, society and the state.

In particular, when defining national security, two approaches are distinguished: «in substance» – through the concept of «state of security» and «in form» – as a system of normative, organizational, institutional guarantees (measures) that ensure the stable development of constitutionalism, protection of the constitutional order. Combining these two approaches, it is possible to define national security in the most general form as a state of protection of the constitutional order and a system of normative, organizational, institutional guarantees (measures) that ensure its protection.

Key words: national security, transformation of legislation, transformation of consciousness, methodological principles of security, threats to national security, challenges to national security, law, society, state.

DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-152-156